

מאזרות

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
והכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

ליל שבת: זמירות (הקדמה)

הזמירות מלוות בניגון, "יהללו שמו במחול בתף וכנור יזמרו לו". בשבת מנגנים בפה.

מה ההבדל בין זמר לשירה? המלבי"ם מסביר (שופטים ה, ג): שהזמר הוא מדרגה יותר גדולה מן השיר, והסדר תמיד "שירו לו זמרו לו", "אשירה ואזמרה", שהזמר מוסיף על השיר. שהזמר מיוחד רק מה שמשבח את ה' על ענינים השגחיים או נסים [...] שהוא אלקי ישראל ומנהיג אותם בהשגחה נסית בדרך פלא.

הרב קוק (בעולת ראייה עמ' קפו) מסביר באופן אחר: הרגש הלבבי, המתעמק בעומק הנפש [...] שהתפרצותו הבטויית אינה יכולה להתבלש בבטויים, כי אם בתנועות קוליות, מסודרות, שמהן בא הזמר. וכשהוא [...] הולך ומתחבר אל המחשבה המיושבת, אוצר הדבור והבטוי [...] משני אלה התכנים ביחד יבא הענין המורכב של מזמור שיר. משתמע מדבריו שזמר הוא הקולות המסודרים לפני המילים, המביע רגש לבבי. השיר לעומתו הוא הדיבור הנובע מן המחשבה המיושבת.

אם נרכז את הדברים לכלל אמירה אחת נאמר שבזמירות יש הבעה רגשית בפה על ידי השמעת קולות (ניגון בפה), המותאמות לשיר מלולי שהתוכן שלו הוא שבח לה' על יחסו המיוחד לעם ישראל.

מעניין שבספרות ההלכתית הענפה כמעט שאין התייחסות לזמירות בתוך סעודות שבת. לדוגמה, בשולחן ערוך (אורח חיים רפט, א; רצ, ב) כתוב:

יהיה שלחנו ערוך ומטה מוצעת יפה ומפה פרוסה כמו בסעודת הלילה, ויברך על היין בפה"ג והוא נקרא קידושא רבא. ואחר כך יטול ידיו [...] ויבצע על לחם משנה כמו בלילה ויסעוד [...] אחר סעודת שחרית קובעים מדרש לקרות בנביאים ולדרוש בדברי אגדה.

לא מוזכר כאן עניין הזמירות.

המשנה ברורה (סק"ה) מעיר: "ויסעוד – כתב ברוקח סימן נ"ד אחר שאכלו כל צרכן, יש מזמרים זמירות ושבח להקב"ה [המשך דברי הרוקח: ואוכלי אחרי כן קנוח סעודה]".

הרוקח (1200), שנחשב ל"חסידי אשכנז" וחיבר ספרי פנימיות וספרי הלכה, מצוטט על ידי המשנה ברורה כמי שכותב "יש מזמרים", כלומר לא מנהג מחייב ולא כולם עושים זאת בפועל.

בן דורו ורבו של הרוקח, רבי יהודה חסיד, כותב ספר חסידים (א, קמז) אמר: "מכאן שיש לו לרנן בשבת בשירות ותשבחות". וכן כותב במקום נוסף סימן תט: "מכלל שיש לו בשבת לשבת באור ויש בו לרנן שבחו של מקום שנאמר: מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון".

יש שניסו למצוא סיבות להתעלמות הספרות הקלאסית ההלכתית מן הזמירות¹ מכמה סיבות: (א) חורבן הבית – שנמנעו לזמר; (ב) "עשאוני בניך כלי זמר" – ביחס לשימוש בפסוקים לזמרה; (ג) איסור השמעת קול בכלי נגינה שמא יתקן את הכלי בשבת; (ד) קול שירה כשגברים ונשים יחד.

אפשר שיש ממש בחלק מהטיעונים ואפשר גם להשיב עליהם. לדוגמה דברי הרי"ף (ברכות פרק אין עומדין): "אבל דברי שירות ותשבחות וזיכרון חסדיו של הקב"ה אין אדם מישראל נמנע מזאת". הרי"ף אינו מתייחס במפורש לזמירות שבת, אבל מתוך דבריו למדים שנוהגים לשיר שירי שבת על חסדי ה'.

מאוחר יותר מוצאים בספר אורחות חיים של הרא"ש (1300): "ואחר הקידוש פותחין בקול רם לכבוד השבת מזמורים אלו מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר כולו ומזמור אחר לדוד מזמור לה' הארץ ומלואה כלו ועוד אחר ברכי נפשי את ה' ה' אלקי גדלת מאד".

האם בביטוי "פותחים בקול רם" הכוונה לזמר? בכל מקרה הוא מזכיר מזמורי תהלים בהקשר לסעודות שבת.

המגן אברהם (תק"ס סק"י) כותב: "וניל דלא שרי אלא אותם השירים שנתקנו על הסעוד' כגון בשבת אבל פיוטים אחרים אסור".

אי אפשר להתעלם מכך שהפוסקים ההלכתיים, גם כאשר מזכירים את הזמירות, מסייגים זאת לשירי שבת לה', לפסוקי תהלים, ולמה שנתקן כבר לסעודות שבת ולא לשירים חדשים. יש אווירה של זהירות.

(בכל זאת מצאנו עדות בליקוטי חבר בן חיים [חלק ג, בהקדמה] שאצל רבו החת"ס זי"ע היו משוררים כל הזמירות המסודרים בסידור לשבת אחת מהנה לא נעדרה, על אף ששייך לפוסקי ההלכה המובהקים).

היכן מתחילה התייחסות מסיבית לזמירות שבת? כנראה בתקופת האר"י שחיבר בעצמו שירים בארמית ובמושגים קבליים: אזמר בשבחין בליל שבת, אסדר לסעודתא ביום השבת ובני היכלא בסעודה שלישית. כהקדמה להם, וככזו הנאמרת בכל שלוש הסעודות, כתב את אלקינו סעודתא [הכינו סעודה] המובאת בספר הזוהר מפי רבי שמעון בר יוחאי. תמצית הפיוט: כאשר הגיע רבי שמעון לסעודת השבת, היה אומר כך: "הכינו את הסעודה המביעה את האמונה העליונה, התקינו את סעודתו של המלך", והיה מתיישב ושמח. [בחב"ד שרים בשבת רק פיוטים אלה והשאר ניגונים בלי מילים].

למרות היחס הזהיר אל הזמירות בספרי ההלכה הרי שבספרי פנימיות נתנו להם יחס רם. למשל, כמובא בפסקי תשובות (אורח חיים, סימן רסב):

ומטעם זה נוהגים יראי ה' שמשתדלים בשבת ביותר ללכת תמיד עם מלבוש עליון [קאפטין] ואפילו בבית, וכל שכן בעת סעודות שבת והזמירות שעל פי הזוה"ק והאר"י ז"ל הוא עת רצון נעלה כיושב בשלחנו של המלך ונהנה מסעודתו. ואין לתלמידי חכמים לחשוש לביטול תורה ע"י האריכות בזמירות ותשבחות, כי על ידם ישיג דרגות באמונה ודביקות בהש"י, ויבוא לידי תשובה ואהבת ה', ותכלית תורה תשובה ומעשים טובים.

מזמן חסידות הבעל שם טוב ניתן מקום נרחב לעולם השירה והניגון. למשל, בסידורו של שבת (שורש שלישי, ענף ב, עלה ג) כתוב: "אזמרו' בשבחין – לשון זימור עריצים, על ידי השבחים של שבת כל הדינים בטלים ונמתקים".

גם הרב קוק (באורות עמ' יג) כותב: "עת הזמיר הגיע [...] הרשעים נכחדים [...] והעולם מתבסס – מתעורר כח המשיח"; ובספר נופת צופים מאת רבי פנחס שפירא מקוריץ כתוב: "אילו הייתי מנגן, הייתי מקבל עלי לנסוע מעיר לעיר [כאורח החזנים בימים ההם] והתפלל בבתי כנסיות".

והיו ששמעוהו אומר בשיחתו עם קונו, ריבונו של עולם! אילו הייתי יכול לנגן, לא הייתי מניח אותך לדור בעליונים, אלא הייתי מוכרח לדור אתנו כאן".²

לסיכום, נראה שעם התקרבות עת הגאולה גם הזמרה והניגון נגאלים מתהום הנשייה והזהירות אל מה שהיו ביסודם – מעוררי אמונה ודבקות, "כיושב בשולחנו של מלך", מבשמים את העולם ומאפשרים לקב"ה לחזור לביתו שיש בו משירת הלויים.

זכתה השבת שהיא "מעין עולם הבא" להיות תזכורת נאמנה אל המציאות השלמה שתופיע עלינו במהרה בימינו, אמן.

הרב יאיר בן שיטריט

מרצה בהתמחות למחשבת ישראל

¹ עיינו בשמעתין 145.

² (מתוך מחניים פ"ה).

דורשים לגנאי

היא שגרמה לשניהם להתחיל לשתות, ומשלב זה הדברים התגלגלו לסיפורים שהוזכרו לפני כן. הבדידות של נח ושל לוט קיימת אצל כל אדם שהחליט לנתק את עצמו מן העולם. למעשה בדידות זו היא חלק ממהותו של הצדיק, משום שהחלטה להיות צדיק יכולה לבוא לידי ביטוי רק כאשר אדם מסוגל להיות לבדו. כדי להיות צדיק אדם צריך להכין את עצמו להיות בבחינה של אברהם אבינו, עליו נאמר ביחזקאל (לג, כד): "אחד היה אברהם". אברהם מכונה גם "אברהם העברי", ועל כך דרשו חז"ל (בראשית רבה מא): "כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחד". אברהם רצה לעשות שינוי בעולם ולשם כך הוא צריך להיות מוכן להיות בודד, אחד בדורו. נכונותו לקבל את הבדידות היא חלק ממה שהופך אותו לצדיק שלם. הצדיק מתמודד עם הבדידות גם כאשר הוא מוקף קהל וגם כאשר יש אנשים אחרים סביבו. נקודה מעניינת היא, שאפילו אנשים שחיו בדורות שלכאורה לא היו דורות ירודים כלל, מבטאים את הבדידות של מי שרוצה להיות אחד מהחברה שלו, ומעבר לה. דוגמה מספר תהלים: דוד המלך לא חי במדבר, לא פיזי ולא תרבותי. הוא גם לא חי במקום שכולם היו אנשים רשעים. אבל בפרק סט למשל נראה שהוא מדבר על בדידות נוראה: "מוזר הייתי לאחי, ונכרי לבני אמיי" (פסוק ט). כדי שאדם ילך בדרך של צדיקים הוא צריך להיות, לפחות במידה מסוימת, מובדל ומופרש אל הקב"ה, וזה דבר הדרוש סוג של טוטליות. אדם שיתחשב כל הזמן בסביבתו עשוי להגיע לדברים חשובים, אבל כדי להגיע לדרך אמת כמורה דרושה זניחה גמורה של המחשבה על אחרים. (על פי ספרו של הרב עדין שטיינזלץ, חיי עולם)

תמר פקטר
סטודנטית בהתמחויות למחשבת ישראל ולאנגלית

על הפסוק הראשון בפרשה, "נח איש צדיק תמים היה בדורותיו", אומר רש"י: "יש דורשים אותו לשבח ויש דורשים אותו לגנאי". נשאלת השאלה, אם ניתן לדרוש אותו לשבח, מה ראה רש"י לדרוש אותו לגנאי?

נח מופיע בסוף פרשת בראשית בתור התקווה הגדולה של העולם; בעולם מלא פושעים וגנבים יש איש אחד יחיד בדור, "ונח מצא חן בעיני ה'". אך נח, למרות כל השבחים, ועל אף שדיבר עם הקב"ה והיה קרוב אליו, מגיע בסופו של דבר למצב שבו דורשים אותו לגנאי. הדרשה של נח אינה גנאי גמור, כלומר לא כל מעשיו היו רעים, אלא שהוא נדרש לגנאי בהשוואה לאברהם. באופן כללי ניתן לומר שכאשר חז"ל דרשו את נח לגנאי הם לא עשו זאת כדי להמעיט מערכו של, אלא רצו להדגיש את ערכו של אברהם.

במבט עמוק יותר נראה שבסיפור על נח קיים דבר המצוי גם אצל אנשים אחרים. תחילתו של נח הוא כ"איש צדיק תמים", אבל הסיפור האחרון עליו אינו יפה כל כך. נח אמנם לא היה זה שעשה את המעשה האסור, אלא בנו, אך הוא היה מעורב בסיפור, ודי היה בכך. מקרה זה של נח קושר אותנו לדמות נוספת שהייתה גם היא מעורבת בסיפור שלא היה ראוי כל כך – לוט. גם לוט הגיע ממשפחה טובה וסיים באופן לא טוב. יש נקודות דמיון נוספות בין נח ללוט: אצל שניהם מעורבים הילדים; שניהם התפתו לייך והנפילה שלהם מגיעה דרך שכרות; אצל שניהם השאלה היא לא מה גרם לאדם שיכור שיעשה מה שיעשה, אלא מה גרם לו להשתכר. גם נח וגם לוט נמצאים בבדידות שקשה היה להם להתמודד אתה, אחרי שהעולם שהיה סביבם נחרב ונעלם לנגד עיניהם. תחושה קשה זו, של בדידות,

בכל דרכיך דעהו

היהדות והאמנות הפלסטית – חלק ג

עמליה צורן

"כי הִרְחַקְתִּים בְּגוֹיִם וְכִי הִפְצַלְתִּים בְּאַרְצוֹת וְאֶהְיֶה לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מְעַט בְּאַרְצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם" (יחזקאל יא, טז). הקהילות היהודיות מעוניינות להזכיר מעט מפארו של בית המקדש בבתי הכנסת שלהן. במהלך הדורות מוצאים ציורים של סיפורי התנ"ך ושל מדרשים על קירות בתי כנסת, בוויטראזיים של חלונות בתי כנסת ועוד. אמנים שונים תרמו לבתי הכנסת שלהם את כישוריהם ועיטרו אותם כמיטב יכולתם כדי להאדיר את שמו של הקב"ה. הציורים הקדומים ביותר נמצאים על קירות בית הכנסת בדורא אירופוס. מצויים שם ציורים של סיפורי התנ"ך, של מדרשים ושל סמלים יהודיים. בבתי הכנסת באירופה נהגו לצייר על הקירות ועל תקרות המבנה עיטורי צמחים וסמלים יהודיים של שנים עשר השבטים, של תשמישי קדושה: מנורה, שופרות, ארבעת המינים וכן בעלי חיים שונים. כדאי לשים לב לדימויים השונים: כתר תורה מציין את גדולתה וחשיבותה של התורה, האריות הם ביטוי לכוח. הם שומרי התורה וארון הקודש. הם "גור אריה יהודה", ומסמלים את היהודים. המזלות החודשיים מציינים את לוח השנה העברי ומזכירים שהכול חולף. ארבעה בעלי חיים מגלמים את ארבע התכונות שאנו מנסים לקבל על עצמנו עד היום: "עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (פרקי אבות ה, כ). בבית הכנסת עדס בשכונת נחלאות בירושלים יש ציור קיר גדול עם מוטיבים ציוניים; בישיבה הגדולה של מאה שערים ניתן למצוא את ציורי השבטים והמזלות לצד אתרים בארץ ישראל (למשל קבר רשב"י במירון); בבית הכנסת של בית החולים הדסה נמצאים חלונות הוויטראז' של מארק שאגאל, ועוד ועוד... מן המאה השלישית לספירה ועד לימינו היהודים נוהגים לקשט את בתי התפילה שלהם במוטיבים יהודיים שונים שיקשרו אותם למסורת רבת השנים.

לעיון נוסף

- א"ל סוקניק, בית הכנסת של דורא אברופוס וציוריו, ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ז.
- אריאלה אמר, "הבט נא השמימה" – ציורי הקיר ב"בישיבה הגדולה מאה שערים", אריאל 176 (תשס"ז), עמ' 6-38.